

Погребна Вікторія Леонідівна
доктор філологічних наук, професор,
зав. каф. журналістики, Запорізький
національний технічний університет

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ЖІНОК-ПИСЬМЕННИЦЬ У РОСІЙСЬКОМУ ПРЕСОВОМУ ДИСКУРСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

60-80-ті роки ХІХ ст. – період становлення економічної і духовної самостійності жінки. У культурному просторі Росії того часу закріплюються ідеї „пробудження жінки” та її „вторгнення” у раніше суто чоловічі сфери діяльності – соціальну, професійну, наукову, культурно-просвітницьку, суспільно-політичну; розширюється коло жінок, які прагнули до знань і праці; змінюється стан жінки в публічному просторі. Усе це зумовлює трансформацію думки суспільства про статус і природу жінки.

Отримання жінками освіти, розширення сфер професійної діяльності сприяли збільшення штату жінок – письменниць, редакторів, журналісток, критиків, перекладачок, книговидавців. Більшість письменниць другої половини ХІХ століття – професійні літераторки.

Існує чимало спроб критиків та публіцистів 60-80-х років ХІХ ст. оцінити, класифікувати жіночу творчість того часу (праці П. Боборикіна, М. Добролюбова, М. Протопопова, О. Скабічевського, П. Ткачова, В. Чуйко). До вивчення творчості письменниць долучились і жінки-критики й публіцистки (Н. Хвоцинська, К. Некрасова, М. Цебрікова), які висловили деякі цікаві зауваження щодо природи жіночої творчості. Зазначимо, що всі ці статті, рецензії, відгуки – здобуток журналістики ХІХ століття. На жаль, на сьогодні більшість з них маловідома та маловивчена. І тільки в останні десятиліття вони стали об’єктом уваги дослідників (Є. Акелькіної [1], І. Казакової [9], Є. Строганової [25]).

Мета нашого дослідження: поглиблення наукових уявлень про сприйняття та оцінку жіночої творчості публіцистами, критиками другої половини ХІХ століття.

П.Д. Боборикін, що згадує про свою редакторську діяльність у часописі «Библиотека для чтения» (1863-1865 pp.), називає імена трьох видатних і талановитих письменниць того часу: «Марко Вовчок (пані Маркевич), В. Крестовський-псевдонім (тобто Н.Д. Хвоцинська) та її сестра, що писала під псевдонімом І. Весеньєв» [5, с. 387]. Таку ж думку має і М.К. Цебрикова, яка називає саме цих письменниць «найбільшими талантами» у статті «Російські жінки-письменниці» [27, с. 695]. Критик виділяє і «другий ряд» письменниць, «менш значних талантів», твори яких були популярними, – Є. Тур, Є. Панаєва, Ю. Жадовська, С. Смирнова та ін. [27, с. 695].

Із середини 50-х років ХІХ ст. у атмосфері демократичного підйому змінюються соціально-психологічні уявлення про роль і місце жінки в сімейному (приватному), професійному (трудоному), громадському житті. У Росії „нове” ставлення до жінки формувалося, перш за все, у демократичному чоловічому середовищі. Поштовхом для розвитку російського фемінізму були наукові і публіцистичні праці В.Г. Белінського, О.І. Герцена, М.Г. Чернишевського, М.О. Добролюбова, М.Л. Михайлова, Д.І. Писарева та інших письменників, критиків, публіцистів, філософів, учених, які пов'язували жіночу емансипацію з необхідністю соціальних перетворень. Більшість з них цікавились жіночою творчістю.

Наприклад, М.Г. Добролюбов у рецензії «Українські народні оповідання Марка Вовчка. Переклад І.С. Тургенєва. СПб., 1859» (Современник, 1859, № 5), а також у статті «Риси для характеристики російських простолюдинів» (Современник, 1860, № 9) високо оцінює творчість Марка Вовчка (псевдонім української та російської письменниці, М.О. Вілінської), в якій відобразились найважливіші аспекти народного життя. Із прихильністю написані рецензії і на твори О.Й. Ішимової (1804-1881), дитячої письменниці та перекладачки, видавця дитячого журналу «Звездочка» (1842-1863). Одна з рецензій – «Перше

читання і перші уроки для маленьких дітей. Твори О. Ішимової . СПб., 1856-1858» (Журнал для воспитания, 1859, т. 5, кн. 1), в якій М. Добролюбов вітає авторку, яка впливає на душу дитини [7, с. 163]. У наступній рецензії «Матусини уроки, або загальна історія в бесідах для дітей. Твори О. Ішимової. Вип.1, СПб., 1858» (Журнал для воспитания, 1859, т.5, кн.1) публіцист рекомендує для читання дітям цю пізнавальну книгу [7, с. 164].

У 1859 році вперше виходить спеціальний журнал для жінок «Рассвет. Журнал наук, искусств и литературы для взрослых девиц», що видавався під редакцією В. Кремпіна. У першому ж номері цього журналу виступив студент історико-філологічного факультету Петербурзького університету Д.І. Писарев. Критик-початківець надрукував дві рецензії на повісті В. Крестовського (псевдонім російської письменниці Н.Д. Хвоцинської): «Давнє лихо» В. Крестовського [19], «Брат» В. Крестовського [18], в яких пояснював читачкам, що необхідно подолати забобони і стати помічницями своїм батькам, чоловікам, братам. На такий шлях стають героїні повісті Н.Д. Хвоцинської «Давнє лихо», зокрема Саша, яка, на думку Писарева, «належить до кращих жіночих характерів нашої літератури, в якій ці характери зустрічаються нечасто» [19, с. 37].

Не залишився байдужим до проблем емансипації жіночої особистості і Ф.М. Достоевський. Масовий прихід як столичних, так і провінційних жінок у літературу і журналістику був помітним явищем і не міг не зацікавити письменника. Відомо, що саме він сприяв публікації перших творів А.П. Сулової та Г.В. Корвін-Круковської. У оповіданнях та повістях цих письменниць Достоевського приваблювала ідея необхідності вищої мети, допомоги бідним. Письменник публікував у своєму журналі «Эпоха» твори жінок, членів Слепцовської комуни – О.І. Ценіної (згодом Жуковської), О.Г. Маркелової [13, с. 135-137].

Достоевський вважав, що велику роль у формуванні жіночої самосвідомості відіграла Жорж Санд. У червневому випуску «Дневника писателя» за 1876 рік французькій авторці присвячено дві статті Достоевського

– «Смерть Жорж Санд» і «Декілька слів про Жорж Санд». Достоевський зазначає, що більшість героїнь письменниці є зразками високих чеснот, природності, жіночості. Природність героїнь письменниці, більшість з яких були емансиповані, але не втратили своєї жіночості, почуття обов'язку перед сім'єю і дітьми, як і природність самої Жорж Санд, яка називалась чоловічим ім'ям та носила чоловічий костюм, але цілковито залишалась жінкою, вважає Достоевський, повинні бути прикладом для російських жінок. Автор статті зазначає, що французька письменниця «померла прекрасною матір'ю, працюючи до кінця свого життя, другом селян, улюбленицею своїх друзів» [8, с. 37].

Зазначимо, що деякі критики-чоловіки, які дотримувались народницьких і ліберальних поглядів (О. Скабічевський, П. Ткачов, М. Шелгунов, М. Протопопов, В. Чуйко та ін.), у статтях, рецензіях, присвячених романам С. Смирнової-Сазонової [14; 17; 23], Н. Хвощинської [15; 24; 30], Марка Вовчка [16; 29; 26], виділяли такі особливості жіночої манери письма, як суб'єктивність, ліризм, чуттєвість, сентиментальність і розглядали їх як ознаки, що вказують на недосконалість жіночої творчості в порівнянні з чоловічою і цим відмовляли жінкам-письменницям у таланті.

Публіцистичні твори О. Скабічевського, П. Ткачова, М. Шелгунова характеризуються необ'єктивністю, упередженістю, інколи грубістю та різкістю. Саме критики-народники назвали романи Марка Вовчка «невчасними», «сентиментально-ідилічними», поставили на них тавро – твори «другорядні», вплинули на подальше сприйняття романів «Жива душа», «У глушині» (ці твори були практично виключені з літературно-критичного дискурсу до 1950-60-х років).

М.В. Шелгунов у статті «Жіноча бездушність. Щодо творів В. Крестовського-псевдоніма» (Дело, 1870, № 9) звинувачував письменницю в бездіяльності, смиренні, покірності. Критикуючи, публіцист насправді похвалив її, бо в здатності Хвощинської «заглиблюватись у людську душу і

аналізувати кожне почуття» [30, с. 8] він бачить не особливість її творчої манери, а грубий недолік.

Не менш різкою і необ'єктивною, ніж стаття Шелгунова, була стаття О. Скабічевського «Хвилі російського прогресу» (Отечественные записки, 1872, №1). Аналізуючи роман Н.Д. Хвоцинської «Велика Ведмедиця», публіцист звинувачує письменницю в «сентиментальності» [24, с. 41], «обмеженості світосприйняття» [24, с. 7]. З цими критиками погоджувався М. Протопопов, який у статті «Жіноча творчість» (Русская мысль, 1891, № 2) звинувачував письменницю в надмірному інтересі до проблем особистості [23, с. 174]. Оцінки М. Шелгунова, О. Скабічевського, М. Протопопова відображають, перш за все, їх ідеологічну та гендерну позицію.

Жіноча творчість не відповідала ідеологічним настановам цих публіцистів. Авторки, на їх погляд, недостатньо чітко висловлювали свої політичні погляди. Дійсно, письменниць цікавили, перш за все, проблеми моральні, загальнолюдські, позачасові, питання міжособистісних і сімейних стосунків, а потім вже проблеми ідеологічні, політичні, які є тимчасовими, мінливими. Є.О. Акелькіна справедливо вважає, що жіноча белетристика 60-70-х років XIX століття «урівнює політизованість та ідеологізованість творів авторів-чоловіків» [1, с. 52].

Крім ідеологічних причин неприйняття чоловічою критикою творчості письменниць, існують причини естетичного, художнього плану. Багато «претензій» О. Скабічевського, П. Ткачова, М. Шелгунова свідчать про неприйняття чоловіками-критиками жіночої природи письма. Наприклад, М.В. Шелгунов в статті «Глухий час», звинувачуючи авторку роману «Жива душа» в «сентименталізмі» [29, с. 15], зазначає: «У Вовчка все надко сльозливо, солодко, ніжно, пухко й безсильно-говірливо» [29, с. 17]. Або: «Тенденційність Вовчка вузькосімейна, з великою часткою жоржсандизму, що переходить у сладкість і в удавану, вигадану чуттєвість, ніби він пише для ніжних панянок та інституток» [29, с. 21]. П. Ткачов у статті «Літературне попурі», присвяченій аналізу роману «В глушині», дає подібну оцінку:

«...надмірна сентиментальність, солодкість ліризму і тут заважають йому (письменниці – В.П.) бачити предмети по-справжньому й часто примушують його розбавляти й підфарбовувати грубий реалізм життя» [16, с. 307]. Критик називає художній пензль «сльозливого» Марка Вовчка «дитячим, ніжним пензликом» [16, с. 307]. Це зауваження показове, навіть у «ніжності» Ткачов бачить недолік.

Народницькою критикою часто осуджувались суб'єктивізм, дидактизм і моралізаторство письменниць [15, с. 322]. На наш погляд, більш об'єктивною є позиція П. Боборикіна, який не погоджувався з подібними оцінками. Він захистив Хвоцинську в статті «Белетристи старої школи (В. Крестовський-псевдонім)» (Слово, 1879, № 7). П. Боборикін уперше оцінив її творчість з точки зору відображення в ньому жіночого досвіду. Сьогодні такий підхід назвали б гендерним. Жінкам, вважає автор статті, більше, ніж чоловікам, притаманна суб'єктивність. Саме тому вони черпають сюжети й мотиви переважно із свого життя. Письменниці знаходяться в незвичайних, нових для себе умовах; коли вони борються за свої права, виступають у ролі «захисника, адвоката, протестанта» [3, с. 29].

Сучасна дослідниця І. Казакова робить правильний висновок щодо самого підходу критиків-чоловіків у оцінці жіночої творчості: «Доводячи слабкість жіночої літератури, критики порівнюють її з кращими зразками так званої «чоловічої» літератури, а її особливості та характерні риси розглядають як недоліки» [9, с. 63]. Лише деякі критики (це були, переважно, критики-жінки та публіцистки), навпаки, обстоювали думку, що власне відмінні риси жіночої творчості є найбільш цінними.

Однією з перших у російській критиці проблему відмінних особливостей жіночої літературної творчості порушила активна учасниця жіночого руху, Катерина Степанівна Некрасова у статтях: «Графиня Є.П. Ростопчина. Біографічний нарис» (Вестник Европы, 1885, № 3), «О. Ган. 1814-1842. Біографічний нарис» (Русская старина, 1886, № 8,9), «Єлизавета Кульман (1808-1825). Біографія» (Исторический вестник, 1886, № 12), «Н. Дурова»

(Исторический вестник, 1890, № 9). Вона заговорила від імені жінок-письменниць, які хотіли захистити свої права в житті і творчості, права на свою жіночу суб'єктивність, на жіноче бачення світу, на цінність свого погляду.

Цікаві і змістовні критичні інтерпретації художніх творів жінок-письменниць 60-80-х років XIX століття належать Н.Д. Хвоцинській, яка була відома не тільки як письменниця і перекладачка, але й як літературний критик і публіцистка. Нею було написано чимало рецензій, фельєтонів, літературних оглядів, заміток. Хвоцинська-критик друкувала свої роботи в таких періодичних виданнях, як „Отечественные записки”, „Русские ведомости”, „Живописное обозрение” та ін. під псевдонімами В. Поречников, Микола Куратов, Н.Д. Воздвиженський та криптонімами В.К., Н.

У 1861-1863 рр. Хвоцинська друкує в «Отечественных записках» цикл літературно-критичних статей «Провінційні листи про нашу літературу» під псевдонімом В. Поречников, у якому аналізує поточний літературний процес. Зміст другого листа, «Византійський пафос, або повість пані Кохановської «Кирило Петров і Настуся Дмитрова» (Отечественные записки, 1862, №1), демонструє відмінність позицій Кохановської (Соханської) і Хвоцинської у розумінні питання положення жінки в сім'ї. Кохановська у своїй повісті – захисниця Домострою, зображує підлеглість жінки як норму. Матеріально незалежна від чоловіка, Настуся, за прогнозами Хвоцинської, могла б бути морально сильнішою, вона не повинна вибачатись перед своїм мучителем, якого не любила, а боялась [20, с. 369].

Третій лист – «Жіноча доля», роман Станицького (Современник № 3). – «Відстала», повість пані Жадовської (Время, № 12)» було написано і опубліковано критиком у 1862 році (Отечественные записки, № 5). Хвоцинська високо оцінила художню правду роману «Жіноча доля» Є.Я. Панаєвої, її обурення і біль за долю жінки в Росії. Зовсім іншою є критика суті роману Ю. Жадовської «Жіноча історія»: «Це роман рожевий, статечний, де всі доброчесні й щасливі, де злодії так – тільки для маленької тіні...» [21, с. 39].

У першій половині 1880-х років Хвощинська публікує цикл фельєтонів під загальною назвою «Мемуари одного читача» и підписує його Н. (Русские ведомости, 1880, №№ 94, 161, 307). Характеризуючи жіночу прозу, публіцистка зазначає, що нові письменниці зображують уже не тільки любов і бали, як їх попередниці, але й реальне життя, щоправда, не завжди вправно. Так, у одному з фельєтонів вона критикує роман О. Шапір «Антиподи». Хвощинська пише про розтянутість і розпливчатість цього твору, про почуття невизначеності, що виникає під час його читання: «...реальне якось усе ще висить у повітрі» [11, с. 1].

В іншому фельєтоні, присвяченому конкретно повісті Шапір «Кандидат Куратов» (цей фельєтон має назву «Літературно-сімейне з'ясування стосунків» і написано у формі «листа кандидата Куратова до сестри своєї» (Русские ведомости», 1880, №55), Хвощинська визнає художню майстерність автора, відзначає вміння Шапір зображувати різні жіночі характери. Головна героїня повісти, Зіна, стара дівуля, не хоче працювати, чекає милості від брата і Бога. Письменниця з іронією ставиться до цієї героїні, що дозволило Хвощинській підкреслити: «Жіноче перо як шпилька» [10, с. 2], саме шпилька, яка ні-ні, та й шкрябне чи шпигне стару дівулю, не пристосовану до життя.

Серед сучасних їй романісток критик особливо виділяє С. Смирнову (Сазонову). В одній зі статей циклу «Мемуари одного читача» вона зазначає: «Серед романісток, найбільший талант, безперечно, – пані Смирнова ... На майбутнє – стільки спостережливості, знання життя, аналізу, – і саме тому пані Смирнова найбільше заслуговує на докір через недбалість у роботі. Від її першого роману «Вогник» до останнього «Біля пристані» усе помітніша ця недбалість, накидання, марнотратство хисту» [11, с. 2].

Оцінюючи повісті та романи Є. Панаєвої, Ю. Жадовської, С. Смирнової, О. Шапір, Н. Кохановської та ін., Хвощинська робить цікаві висновки про природу творчості жінок-письменниць. Так, у шостій розвідці циклу „Провінційні листи про нашу літературу” („Оповідання жінок про жінок”) (Отечественные записки, 1862, № 11) вона зазначає, що жінка розповідає про себе краще, ніж чоловік.

Жіночі романи критик вважає цікавим документом, оскільки в них подається фактичний виклад повсякденного життя з його дрібницями, проблемами [22, с. 51]. Саме такі якості жіночої літератури, як гіпердеталізація, сентиментальність, суб'єктивність засуджувалися чоловіками-письменниками та критиками й у ХІХ ст., і в наступні часи. Цікаво, що перераховані вище риси Хвощинська вважає не жіночими „недоліками”, а проявами жіночої натури.

В історії російської літератури і журналістики другої половини ХІХ ст. важливу роль відіграла Марія Костянтинівна Цебрикова – публіцистка, педагог, перекладачка, критик, видавець книг для дітей, громадська діячка. Свої критичні і художні твори вона підписувала такими криптонімами та псевдонімами, як М.К., М., Н.Р., М. Артемьєва, Ніколаєва. Більшість її статей присвячена „жіночому питанню”.

У циклі статей „Російські жінки-письменниці” (Неделя, 1876, №№ 13-14; 21-22) М.К. Цебрикова аналізує творчі досягнення жінок-літераторів ХІХ століття, починаючи від представниць першої половини – Є. Ростопчиної, Н. Дурової, Ю. Жадовської, М. Жукової, О. Ган, Є. Тур (псевдонім Є.В. Саліас де Турнемір), і закінчуючи своїми сучасницями – Н. Станицьким (псевдонім Є. Панаєвої), В. Крестовським (псевдонім Н. Хвощинської), Марком Вовчком (псевдонім М. Вілінської), І. Весеньєвим (псевдонім С. Хвощинської) [27].

Романи С.І. Смирнової «Вогник» і «Сіль землі» аналізуються Цебриковою в статті «Белетристи-фотографи» (Отечественные записки, 1873, №11-12). Про цю письменницю критик говорить як про найбільш талановиту і перспективну [4, с. 198]. Марія Костянтинівна високо цінувала і творчість публіцистки і письменниці Є.І. Конрадї, зокрема, її роман «Сповідь матері», про що говорить у статті «Кого і як виховувати. «Сповідь матері» Є. Конради» (Детский сад, 1876, № 7-8) [2].

Чимало статей М.К. Цебрикова присвятила аналізу творів зарубіжних письменниць. Особливого значення вона надавала творчому доробку Жорж Санд (стаття „Жорж Санд” (Отечественные записки, 1877, № 6-7). Міркування про призначення жінки вміщено в роботах „Англійки – романістки”

(Отечественные записки, 1871, № 8-9, 11), „Жіночі типи Джорджа Еліота” (Женское дело, 1899, № 9-12). В останній статті критик висловлює думку про „стихійну” природу зображення письменницями жіночої емансипації.

Статті М.К. Цебрикової не втратили своєї актуальності і сьогодні. Вони, без сумніву, важливі для розуміння природи жіночої творчості. Наприклад, роботи, присвячені творчості Н. Хвощинської („Нарис життя Н.Д. Хвощинської-Зайончковської” (Мир Божий, 1897, № 12), „Художник-психолог (Романи і повісті В. Крестовського-псевдоніма)” (Образование, 1900, № 1-2), „На пам'ять В. Крестовського-псевдоніма” (Новости, 1889, № 177)), містять багато цікавих спостережень, тонких зауважень, цінних висновків щодо жіночих образів письменниці.

Цебрикова у своїх статтях аналізує художні твори, перш за все, крізь призму відповідності їх «злobie дня». Ще за життя публіцистки було помічено, що в своїх статтях, присвячених творчості російських і зарубіжних письменників, вона «виступала не стільки як критик, скільки як публіцист» [6, с. 329]. Сучасна дослідниця Н.Н. Мостовська також наголошує на «публіцистичній спрямованості її творчості, що проявилася в усіх жанрах» [12, с. 29].

До М.К. Цебрикової в Росії не було жінки-публіциста такого масштабу. У центрі її уваги завжди була жінка, її проблеми, розпачі, надії. Однією з перших у Росії Цебрикова намагається застосувати гендерний підхід до аналізу художніх текстів (визначає специфічні риси жіночої творчості, доводить асиметричне сприйняття образу „нової жінки” в чоловічій та жіночій літературі тощо).

Отже, пошук російськими критиками, публіцистами другої половини ХІХ століття жіночого ідеалу, умов, шляхів вільного розвитку жінок був плідним. Досвід вивчення пресового дискурсу цього періоду не тільки сприяє розумінню процесів фемінізму, що відбуваються в сучасному суспільстві. Він, як і саме життя, стверджує необхідність встановлення егалітарних відносин між статями, ґрунтованих на взаємодоповнюваності жінок і чоловіків, на вільному виборі

„простору” для життєдіяльності – у родині, на виробництві, в освіті, бізнесі, політиці.

Визначити специфіку жіночої творчості намагалися вже в другій половині XIX століття. Критики-чоловіки, які дотримувались народницьких і ліберальних поглядів (О. Скабічевський, П. Ткачов, М. Шелгунов, М. Протопопов, В. Чуйко та ін.), у статтях, присвячених романам С. Смирнової, Н. Хвощинської, Марка Вовчка, виділяли такі особливості жіночої манери письма, як суб'єктивність, ліризм, чуттєвість, сентиментальність і розглядали їх як ознаки, що вказують на недосконалість жіночої творчості в порівнянні з чоловічим і цим відмовляли жінкам-письменницям у таланті. Це приклад неприйняття чоловіками-критиками жіночої природи письма.

На жаль, маємо констатувати, що на сьогодні спадщини М.К. Цебрикової, Н.Д. Хвощинської, К.С. Некрасової та інших жінок-публіцисток незаслужено забуті, до них звертається обмежене коло вчених – філологів, істориків, соціологів, які досліджують жіночий рух та жіночу творчість другої половини XIX століття. Досвід багатьох жінок публіцистів і критиків потребує подальшого вивчення, оскільки думки жінок-критиків і публіцисток про природу жіночої творчості є своєрідним ключом до розуміння цієї творчості.

Проведене дослідження сприяє поглибленню уявлень про російський історико-культурний процес і публіцистичний дискурс 1860-1880-х років та подоланню упередженості в оцінці жіночих текстів.

Список використаних джерел:

1. Акелькина Е. А. Женская беллетристика как новый культурный феномен в журналах Ф. М. и М. М. Достоевских «Время» и «Эпоха» / Е. А. Акелькина // Общество. Гендер. Культура : материалы международной научно-практической конференции (Омск, 20–21 сентября 2001 г.). – Омск, 2001. – С. 52–55.
2. Артемьева М. Кого и как воспитывать. «Исповедь матери» Е. Конради / [М. Цебрикова] // Детский сад. – 1876. – № 7–8. – С. 329–345.

3. Б.Д.П. Беллетристы старой школы (В. Крестовский-псевдоним) / Б.Д.П. [П. Д. Боборыкин] // Слово. – 1879. – № 7. – Отд. II. – С. 1–52.
4. Беллетристы-фотографы / [М. Цебрикова] // Отечественные записки. – 1873. – № 11. – С. 1–34; № 12. – С. 197–240.
5. Боборыкин П. Д. Воспоминания : в 2 т. / П. Д. Боборыкин. – М. : Художественная литература, 1965. – Т. 1 : За полвека (главы I–VIII). – 1965. – 568 с.
6. Галерея русских писателей / Под ред. И. Игнатова. – М. : Издание С. Скимунта , 1901. – 590 с.
7. Добролюбов Н. А. Собрание починений : в 9 т. / Н. А. Добролюбов. – М.; Л. : Гослитиздат, 1961–1964. – Т. 4. – 1962. – 562 с.
8. Достоевский Ф. М. Полное собрание починений : в 30 т. / Ф. М. Достоевский. – Л. : Наука, 1972–1990. – Т. 23 : Дневник писателя за 1877 г. – 1980. – 326 с.
9. Казакова И. Критика и публицистика конца XIX – начала XX веков о творчестве русских писательниц / И. Казакова // Преображение. – 1995. – № 3. – С. 63–67.
10. Куратов Н. Литературно-семейное объяснение (письмо кандидата Куратова к сестре своей) / [Н.Д. Хвощинская] // Русские ведомости. – 1880. – № 55. – С. 1–3.
11. Мемуары одного читателя / [Н. Д. Хвощинская] // Русские ведомости. – 1880. – № 307. – С. 1–2.
12. Мостовская Н. Н. Забытая «шестидесятница» – М. К. Цебрикова / Н. Н. Мостовская // Российские женщины и европейская культура : тезисы докладов II научной конференции / отв. ред. Г. А. Тишкин. – СПб, 1994. – С. 28–29.
13. Нечаева В. С. Журнал М. М. и Ф. М. Достоевских «Эпоха», 1864–1865 / В. С. Нечаева. – М. : Наука, 1975. – 304 с.
14. Никитин П. Беллетристы-эмпирики / [П. Ткачѳв] // Дело. – 1875. – № 7. – С. 35–60.

15. Никитин П. Гнилые корни / [П. Ткачёв] // Дело. – 1880. – № 2. – С. 315–344.
16. Никитин П. Литературное попури / [П. Ткачёв] // Дело. – 1876. – № 5. – С. 295–320.
17. Никитин П. Литературное попури / [П. Ткачёв] // Дело. – 1876. – № 8. – С. 36–56.
18. Писарев Д. «Братец» В. Крестовского / Д. Писарев // Рассвет. – 1859. – № 1. – С. 41–45.
19. Писарев Д. «Старое горе» В. Крестовского / Д. Писарев // Рассвет. – 1859. – № 1. – С. 37–40.
20. Поречников В. Провинциальные письма о нашей литературе. Письмо второе. Византийский пафос или повесть г-жи Кохановской «Кирилла Петров и Настасья Дмитрова» / [Н. Д. Хвощинская] // Отечественные записки. – 1862. – № 1. – С. 364–374.
21. Поречников В. Провинциальные письма о нашей литературе. Письмо третье. «Женская доля», роман Станицкого (Современник, № 3), «Отсталая», повесть г-жи Жадовской (Время, № 12) / [Н. Д. Хвощинская] // Отечественные записки. – 1862. – № 5. – С. 24–52.
22. Поречников В. Провинциальные письма о нашей литературе. Письмо шестое. Рассказы женщин о женщинах / [Н. Д. Хвощинская] // Отечественные записки. – 1862. – № 11. – С. 48–60.
23. Протопопов М. Женское творчество / М. Протопопов // Русская мысль. – 1891. – № 1. – С. 98–112; № 2. – С. 161–181; № 4. – С. 123–141.
24. Скабичевский А. Волны русского прогресса / А. Скабичевский // Отечественные записки. – 1872. – № 1. – Отд. II. – С. 1–41.
25. Строганова Е. Н. «Провинциальные письма о нашей литературе» Н. Д. Хвощинской // Провинция как реальность и объект осмысления: материалы научной конференции 29 августа – 1 сентября 2001 г. – Тверь: ТГУ, 2001. – С. 141–157.

26. Ткачѳв П. Подростающие силы / П. Ткачѳв // Дело. – 1868. – № 9.– С. 1–27; № 10.– С. 1–32.
27. Цебрикова М. Русские женщины-писательницы / М. Цебрикова // Неделя. – 1876. – № 13–14. – С. 430–443; № 21–22. – С. 695–709.
28. Чебышева-Дмитриева Е. А. Русская женщина в изящной литературе и журналистике / Е. А. Чебышева-Дмитриева // Женское дело. – 1900. – № 8–9. – С. 186–194.
29. Шелгунов Н. В. Глухая пора / Н. Шелгунов // Дело. – 1870. – № 4. – С. 1–38.
30. Шелгунов Н. Женское бездушие. По поводу сочинений В. Крестовского-псевдонима / Н. Шелгунов // Дело. – 1870. – № 9.– С. 1–34.

В статье рассматривается проблема рецепции женского творчества в критике и публицистике 60–80-х гг. XIX столетия.

Ключевые слова: эмансипация, публицистика, автобиографизм, лиризм, субъективность, исповедальность.

У статті розглядається проблема реценції жіночої творчості в критиці та публіцистиці 60–80-х рр. XIX століття

Ключові слова: емансипація, публіцистика, автобіографізм, ліризм, суб'єктивність, сповідальність.

In the article the author determines the the problem of the female art perception in the critics and publicistics of the 60–80-th of the XIX century.

Key words: emancipation, publicistics, authobiographism, lyrics, subjectivity, confession.